

НАСТАВНО – НАУЧНОМ ВЕЋУ

Филозофски факултет – Универзитет у Београду

Чика Љубина 18 – 20

На својој редовној седници 29.септембра 2016.године Наставно – научно веће Филозофског факултета - Универзитета у Београду изабрало је доле потписане у Комисију за оцену и одбрану докторске дисертације *Занатство у средњовековној Србији* докторанда Александре Фостиков. После пажљивог читања и прегледа дисертације Комисија има част да Већу поднесе следећи

ИЗВЕШТАЈ

Основни подаци о кандидату и дисертацији

Александра Фостиков је рођена 1975.године у Београду, где је стекла основно и средње образовање. Филозофски факултет у Београду, Одељење за историју, уписала је 1994, а дипломирала 2001.године. На истом факултету и Одељењу уписала је магистарске, а потом докторске студије. Од 2002.године запослена је у Историјском институту, прво у звању истраживача приправника, а затим истраживача сарадника.

Током петнаестогодишњег рада у Историјском институту била је ангажована на пројектима: *Србија и медитерански свет у позном средњем веку* (2006 – 2010) и *Средњовековне српске земље (13 – 15.век): политички, привредни, друштвени и правни процеси* (2011 – 2016). Као спољни сарадник ангажована је и на пројектима на Филозофском факултету. Учествовала је на више научних скупова и трибина. Објавила је до сада, 30 самосталних и 20 коауторских радова. Од 2005.године редовно учествује у теренским истраживањима средњовековних српских земаља.

Рукопис докторске дисертације А. Фостикоф се састоји од 265 страна основног текста, са напоменама, а у наставку је веома исцрпан списак извора и литературе. Поред Увода и Закључка, рад се састоји од пет поглавља која су расчлањена на низ мањих целина. У првом поглављу ауторка се позабавила терминологијом и класификацијом заната. Друго поглавље носи и највећи део текста (око 170 страна) и оно представља окосницу рада. У њему су обрађени занати разврстани према материјалу. У трећем и четвртном поглављу пажња је посвећена положају и организацији занатлија и њиховој улози у друштву и месту у структури српског средњовековног друштва. У петом поглављу ауторка се бави значајем и дометом занатске привреде у средњовековној Србији.

Предмет и циљ дисертације

Предмет проучавања приложене тезе јесте занатство у средњовековној Србији. У питању је привредна грана која својим постојањем и развојем диференцира градску од сеоске привреде, као и аграрно од комуналног. Нарвнo, то не значи да занати не постоје и не настају на селу у аграрној средини. Да би се изучили занати мора се истраживати радна снага, средства за рад и доступност природних ресурсна на једном подручју. Изузетно важан чинилац у изучавању занатства је и питање технолошког развоја и напретка који диктирају примену технологије. У питању је тема која припада категорији процеса *дугог трајања*, па се стога мора посматрати кроз цео средњи век у оној мери колико то извори дозвољавају.

У преиндустријским друштвима диференцијација заната зависи од материјала и алата. Неопходност занатских производа у свакодневном животу (мотике, срп, секира, уже и тако даље) узроковала је појаву *мајстора* у скоро свим насељима (ковачи), али и стварање занатских центара који стварају трговачке артикле којима се тргује по целој земљи и изван ње. Развој рударства и рударских центара довео је до развоја специфичних врста заната и до усавршавања појединих већ давно познатих. Урбанизација и диференцијација заната утичу на успостављање заната као посебне делатности у којој занатлија живи од свог заната. За ову појаву од пресудног значаја био је успон градова.

На почетку ове епохе занатлија је завистан становник властелинства или града. На њеном крају имамо појаву слободног занатлије, који уз домаћег трговца представља основу за формирање грађанског слоја у градовима Србије. Међу занатлијама долази до раслојавања у зависности од знања и вештине, као и материјалног стања, такође и од врсте заната. Поједине занатлије постају и трговци који тргују својим, али и туђим производима. Током векова занатство се у Србији развило до завидног ниво, па је посебност домаће обраде довела до стварања термина за израду *на српски начин*. Током развијеног средњег века развијају се поједини градски центри који постају познати по занатској производњи.

Александра Фостиков је, пошавши од радних хипотеза о значају и улози заната у српској средњовековној привреди и друштву, била орјентисана на разнолику историјску грађу релевантну за ову тему од раног средњег века, па до почетака модерног доба. У ранијим епохама нужно се обраћала топонимији, археологији и историјској лингвистици, често као јединим изворима. Обзиром на чињеницу да је занатство појава дугог трајања код свих народа, аналогије са словенским срединама, као и са непосредним суседима биле су више него корисне. Ауторка је морала подједнако пажљиво да се обраћа латинским изворима, српским повељама, али и првим турским дефтерима. Такође, драгоцени су подаци које пружају археолошки налази, којима се ауторка обраћала кад год је то било могуће. Кандидаткиња је имала широку лепезу литературе пред собом, посебно

секундарне, која се бави појединим фрагментима њене теме. Искоришћеност литературе је максимална као и критички однос према истој.

Истраживањем заната у Србији А. Фостиков је била упућена на истраживања из области привреде, културе, уметности, социјалне структуре српског друштва. Незаобилазна тема уз занате је и изучавање града и урбанизације и њихове улоге у развоју, врсти и обиму заната и занатске производње. Све постављене хипотезе у истраживањима су потврђене кроз изворну грађу.

Кратак опис садржаја

Већ смо истакли да је Александра Фостиков своје излагање распоредила у пет већих поглавља. Прво поглавље *Занимање, занат, уметност: терминологија и класификација*, као што се види из самог наслова бави се терминологијом везаном за занате и њиховом класификацијом. Требало је дефинисати шта је занат а шта су остала занимања. Као занатлије наводе се искључиво припадници занимања у вези са производњом – обрадом или прерадом у циљу стварања објеката (артикала). Унутар заната постоји и подела на оне занате који би се данас могли назвати уметничким занатима. Занатлије се могу поделити, осим према врсти заната, и на занатлије урбане, аграрне, сакралне и световне, манастирске и дворске. У посебну категорију спада кућно занатство. Занатлије могу бити разврстане и према друштвеном статусу.

Друго поглавље под насловом *Занатство средњовековне Србије: развој, диференцијација, стартификација* је најважнији део тезе и физички најобимнији (стр. 29 – 193). Излагање је овде подељено према обради одређених материјала, па је прва глава посвећена обради метала. Ту се на првом месту кренуло од ковача као најстаријег заната који је био једнако распрострањен у свим срединама у Србији. Развој ковачког заната је уско повезан са развојем рударске производње и употреба водне снаге као покретача великог чекића и мехова у самоковима. Из ковачког заната се прво издваја металургија обојених метала, а потом и обрада гвожђа. У развијеном средњем веку диференцијација ковача достиже врхунац, а посебно се издвајају ковачи оружари који кују разне врсте оружја и опреме за рат. Одваја се и вештина ливења која највећи домет достиже у ливењу звона, а касније и топова. Као последња остаје подела између ковача и подкивача. Ковач, као произвођач оруђа и оружја имао је значајан статус у средњем веку. Цене алата су јако високе, као и оружја, што указује на њихов значај. Овај занат је био углавном у рукама домаћег становништва и био је присутан у градовима, трговима, селима, на дворовима владара и властеле и седиштима властелинстава. Ауторка је овде дужну пажњу посветила и ковачницама као раном месту ковача, а и оруђима помоћу којих је он обављао свој занат.

Из ковачког заната развила се и обрада осталих метала, осим гвожђа. Прво се издвојила обрада племенитих метала, пре свега сребра и злата. Они постају важнији у односу на друге занатлије, између осталог и због тога што кују новац. Српски владари посебну пажњу посвећују раду и месту боравка златара. Уводе се оштре казне за фалсификовање новца. Преставници златарског заната се у изворима јављају као приложници црквама што сведочи о њиховом економском статусу. Неки од њих поседују и сопствену земљу. А. Фостиков је пажњу посветила и осталим обојеним металима, као и развоју, у вези са тим, и оружарских заната и статус оружара у српском друштву.

Друга глава овог поглавља посвећена је обради минерала и стена, где је природно главно место заузело приказивање заната везаних за обраду камена. Ту се посебно истичу каменари и зидари. Из дипломатичке грађе је видљиво да су владари имали власт над зидарима и да су могли по потреби да их предељавају. Зидање градова, цркава, није могло ни да се замисли без мајстора зидарске струке. Сакрална архитектура је погодовала развоју каменарског заната. Мајстори су склапали уговоре о зидању приватних објеката, али и цркава. Такав уговор је склопљен у другој половини 13.века за зидање Давидовице. Поред камена, у овом поглављу је обрађена и обрада и примена глине, уствари производња керамике. Грнчар, као израђивач глинених посуда, познат је у свим словенским језицима. Подела керемике на кухињску, трпезну, култну и техничку отвара питање и диференцијације овог заната у овим правцима. Део овог заната је свакако спадао и у оквиру кућне производње. Овом занату припада и производња глинених цеви за водовод какве су пронађене у Студеници, Призрену, Плани. У занате повезане са обрадом глине спада и производња опеке. Они се у Дубровнику називају купарима.

Приступачност и лака обрада условили су да дрво буде важан материјал за израду различитих предмета и изградњу објеката. Оно је коришћено у кућној производњи, у оружарству, у изградњи и изради употребних и светих предмета. За то су се употребљавале различите врсте дрвета у зависности од њихових својстава (тврдоћи, величини). Грађевинско дрво је у средњем веку било скупо и није сваком било доступно. Код обичних кућа од дрвета био је само оквир, а зид је био од блата и сламе, или нека врста плетера. Током средњег века и овај занат се диференцирао па се срећемо са тесарима, бродоградитељима, столарима, седларима, коларима, бачварима и стругарима. За разлику од Приморја где се градило од камена, у унутрашњости Србије масовно се градило од дрвета. Ауторка је овде пажњу посветила и другим биљним материјалима и занатима развијеним у њиховој обради, као што су ужари, ткање и производња платна од лана.

Сировине животињског порекла су искоришћаване у изради различитих предмета још од праисторије. У вези са примарном употребом (убијање животиња) јавља се месарски занат. У случају кожарства јавља се неколико занатских занимања почев од дерача и оних који кожу стружу, кроје. У секундарној обради коже јављају се обућари, кожухари, шавци и тако даље. У оквиру прераде воска присутна су два занимања – воскар

и свећар. У оквиру ових заната спадају сви они који се баве прерадом и коришћењем свиле и вуне.

У трећем поглављу *Место, положај и организација занатлија* ауторка је извршила типологију занатских насеља. Насеља занатлија су заснивали двор, властела, манастири према својим потребама. Посебно је за овакву врсту насеља био заинтересован владарски двор, да поменемо само зидаре из Пнуће. У оквиру властелинства занатска делатност се одвијала по насељима као и у самом центру властелинства, световном или сакралном двору. То су економски центри властелинства где се развијају различити занати. У свим нашим великим манастирима археолошки су потврђене различите радионице (златарска, грнчарска, кожарска, ковачка). Пажња је скренута на овом месту и на градско занатство и на занатлију као слободног грађанина. Слободни занатлија је учесник урбанизације и корисник временом стечених градских привилегија. У том погледу на Србију су јако утицали приморски градски и занатски центри, као и саско законодавство и развој рударства.

Четврто поглавље *Улога и друштвено – социјални статус занатлија* разматра улогу занатлије у различитим друштвеним ситуацијама. У рату занатлије су представљале инжењерију господарево војске задужену за читав спектар послова (опсада или одбрана градова, поправка оруђија). У овом поглављу посебно је важан одељак о учењу, плаћању и награђивању занатлија, које је требало да буде издашније. У петом поглављу *Значај и домет занатске привреде* разматра се домет и место заната у Србији.

Основни резултати и научни допринос

До израде ове докторске дисертације занати и занатство у средњовековној Србији нису били на адекватан начин истраживани као посебна појава у српском друштву. А. Фостиков је приступила комплексном истраживању ове теме што је допринело постизању потпунијих резултата из више области историјске науке. Највећи допринос ове тезе је у области привредне историје и историје друштва. Такође, значајан је допринос и у изучавању структуре српског средњовековног друштва и социјалних односа, али и у историји насеља, од градских до сеоских. У набројеним областима ауторка дисертације је дала оригинални научни допринос својим истраживањима.

Закључак

На основу представљеног садржаја и постигнутих резултата може се закључити да је докторска дисертација *Занатство у средњовековној Србији* Александре Фостиков оригинално научно дело засновано на самосталним истраживањима којима је ауторка одговорила на сва важна питања теме. Имајући ово у виду Комисија предлаже Већу да одобри усмену одбрану ове докторске дисертације. Комисија задржава право да неке мање примедбе упути кандидаткињи приликом усмене одбране.

У Београду, 9. 10. 2016.

Комисија:

Др Татјана Суботин Голубовић

Ванредни професор, Филозофски факултет, Београд

Др Снежана Божанић, ванредни професор

Филозофски факултет, Нови Сад

Др Владимир Алексић, доцент

Филозофски факултет, Ниш

Др Сениша Мишић, редовни професор

Филозофски факултет, Београд

(Ментор и писац Извештаја)